

## ELS PRIMERS NORANTA ANYS D'EULÀLIA DURAN

Agustí ALCOBERRO PERICAY  
Universitat de Barcelona

La doctora Eulàlia Duran i Grau va fer noranta anys el 2 d'abril de 2024. Va néixer i va viure la seva infantesa i primera joventut en un lloc certament singular: la Torre Romana de la Casa de l'Ardiaca de Barcelona, on conflueixen el passat clàssic i l'arquitectura renaixentista, i on l'ardiaca Lluís Desplà i d'Oms (1444-1524) va instal·lar, en ple Renaixement, el primer museu arqueològic de la ciutat, amb inscripcions i monuments romans que ell mateix anava col·leccionant; Desplà va esdevenir diputat eclesiàstic de la Generalitat de Catalunya en el trienni 1506-1509.

La ubicació del domicili familiar obeeïa, òbviament, a una tasca professional ben precisa. El pare, Agustí Duran i Sanpere (1887-1975), era arxiver municipal de Barcelona des del 1917, i es va fer càrrec de la creació de l'Arxiu Històric de la Ciutat, que obrí les portes a la Casa de l'Ardiaca el 1921. El 1936 va ser nomenat cap de la Secció d'Arxius del Servei del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat de Catalunya. En aquells anys, la seva tasca de preservació del patrimoni va ser ingent, amb notables exemples arreu, i molt especialment a Cervera, la seva ciutat natal. Superat el procés de depuració de la dictadura, Duran i Sanpere va continuar la seva tasca com a director de l'Arxiu Històric i també del Museu d'Història de la Ciutat, i va destacar en l'àmbit de la divulgació històrica, a la qual va dedicar nombroses publicacions escrites i programes de ràdio. Per la seva banda, la mare, Hermínia Grau i Aymà (1897-1982), va realitzar una important tasca com a traductora i com a autora de textos de divulgació musical.

El context familiar i l'entorn físic van afavorir, doncs, en la jove Eulàlia una formació intel·lectual de caràcter humanista, interessada per la història, la literatura i l'arxivística i oberta a les influències culturals d'arreu d'Europa. A la Universitat de Barcelona va ser deixeble de Jaume Vicens i Vives, que va desvetllar la seva vocació d'historiadora, i va establir una relació estreta amb alguns dels seus col·legues, com Emili Giralt, Jordi Nadal o Josep Fontana.

Però el seu recorregut professional no va arrencar a la universitat, un àmbit on la docència femenina era encara força excepcional en els anys de postguerra. Per contra, la jove llicenciada va endegar ben aviat dues tasques editorials d'una gran complexitat, que van contribuir sens dubte a forjar el seu caràcter d'historiadora.

D'una banda, Eulàlia Duran es va fer càrrec de la traducció de *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, de Pierre Vilar, que va publicar Edicions 62 entre 1964 i 1968. Es tracta

d'una tasca ingent i molt complexa, no només per les enormes dimensions de l'obra, sinó també per la precisió i la sofisticació del lèxic històric emprat i, potser encara més, per la complexitat de la sintaxi vilariana, que, molt a la manera acadèmica francesa, tendeix a l'oració composta i a la utilització de frases subordinades. Cal dir, però, que Duran se'n va sortir, i amb nota. Potser no ha estat prou remarcat que les dues grans aportacions foranes a la història moderna de Catalunya produïdes en la dècada de 1960 deuen una part essencial del seu èxit al tremp dels seus traductors: Duran amb l'obra de Vilar i Josep Vallverdú amb *La revolta dels catalans*, de John H. Elliott (traduïda el 1966).

La relació amb Pierre Vilar, que ell mateix qualificà de paternofiliar, va ser decisiva en l'aprenentatge del mètode històric i de les formes del relat històric, i va tenir una expressió de gran importància en la tesi doctoral d'Eulàlia Duran, dedicada a les Germanies dels Països Catalans. Però la seva tasca com a traductora de Vilar va continuar en els anys següents, amb nombrosos articles i llibres, entre els quals destaca la *Història d'Espanya* (1984).

La segona tasca editorial de Duran no va ser menor. Entre 1969 i 1977 Eulàlia Duran va coordinar les entrades d'història dels Països Catalans a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, el gran projecte editorial del moment, i es va fer càrrec de la redacció d'unes dues-centes entrades. En molts casos, els seus articles introdueixen informacions inèdites que ella mateixa havia anat espigolant, especialment a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a l'Arxiu del Regne de València i en textos impresos dels segles XVI i XVII.

El 1977 li va sorgir la possibilitat d'incorporar-se a la Universitat de Barcelona, no pas a la Facultat de Geografia i Història, sinó a la Facultat de Filologia, on va substituir Miquel Coll i Alentorn al capdavant de l'assignatura Història de Catalunya. Duran va continuar impartint aquesta matèria, rebatejada com a Història i cultura dels Països Catalans, durant tota la seva trajectòria acadèmica.

El mestratge d'Eulàlia Duran a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona es va estendre fins a la seva jubilació, el 2004. Van ser gairebé trenta anys de compromís en la formació de les noves generacions de llicenciats i doctors al voltant d'una temàtica i d'un període que inicialment no semblaven fàcils. Com és sabut, a casa nostra, sobre la literatura i el període dels segles XVI-XVIII penjava l'etiqueta de «Decadència», contraposada a la «Plenitud» medieval i a la «Renaixença» vuitcentista. Més endavant hi tornaré. En tot cas, vull deixar constància del magnífic record que la professora Eulàlia Duran ha deixat en els seus deixebles, com jo mateix he pogut comprovar en nombroses ocasions.

L'accés a la universitat gairebé va coincidir amb la lectura de la seva tesi doctoral *Les Germanies als Països Catalans* (1979), magníficament editada per Curial tres anys més tard. Es tracta d'una obra de referència, que per primera vegada compara de manera global els moviments revolucionaris de València i Mallorca i els intents frustrats tot just apuntats a Catalunya, i ho fa amb l'ús d'una documentació ingent que en permet establir un relat pràcticament definitiu. L'autora analitza d'una manera àmplia els aspectes socials, econòmics, culturals i polítics del moviment, alguns dels quals va poder eixamplar en estudis posteriors, especialment en l'àmbit de la ideologia i la simbologia agermanades. D'altra banda, el coneixement i l'ús sistemàtic de les cròniques coetànies li va permetre fer-ne posteriorment acurades edicions crítiques.

La docència universitària va resultar també un estímul decisiu per a l'elaboració de les síntesis dels segles XVI i XVII en la *Història dels Països Catalans*, coordinada per Albert Balcells (1981). Es tracta del primer, i fins ara únic, projecte de construir una història global de les terres de parla catalana fins al 1714, que comptà també amb la participació, pel que fa al període medieval, de Josep M. Salrach. De fet, la voluntat divulgativa d'Eulàlia Duran s'expressa també en altres projectes col·lectius com la *Història de Barcelona* dirigida per Jaume Sobrequés (1992); la *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans* dirigida per Borja de Riquer, i coordinada per al volum dels segles moderns per Eva Serra i Xavier Torres (1997); i la *Història de la cultura catalana* dirigida per Pere Gabriel (1997).

Tanmateix, la docència en una facultat de Filologia (consolidada definitivament amb l'obtenció de la càtedra de Literatura Moderna el setembre de 1989) la dugué a emprendre un ambiciós programa de recerca vinculat a la història de la cultura de l'Humanisme i el Renaixement, com a marc global, i a la historiografia, com a àmbit específic. Els nous plans d'estudis, a partir justament d'aquesta data, la van dur a definir unes assignatures més directament enfocades a aquests objectius.

L'edició de cròniques i textos historiogràfics i literaris moderns s'inicia amb *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfor Despuig (1981) i, entre altres fites, suposa l'edició de la versió original catalana del *Llibre de les grandeses de Tarragona*, de Lluís Ponç d'Icard (1984); de *La Passió de Cervera. Misteri del segle XVI*, que signa amb el seu pare (1984); de *Dels fets e dits del gran rey Alfonso*, versió coetània catalana de Jordi de Centelles de la semblança biogràfica d'Alfons el Magnànim d'Antonio Beccadelli (1990); o de les *Apologies* de Joan Baptista Anyés, amb edició del text llatí i versió catalana de Martí Duran (2001). També cal emmarcar en aquest mateix programa les tesis doctorals que dirigí: de qui signa aquest text, sobre les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell (ed. 1997); de Josep Solervicens sobre el diàleg renaixentista (ed. 1997); de Laia de Ahumada sobre els *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens* (ed. 2003); de Mireia Campabadal sobre la Reial Acadèmia de Bones Lletres en el segle XVIII (ed. 2006); i d'Eulàlia Miralles sobre la *Història General de Catalunya* d'Antoni Viladamor (ed. 2007).

La reflexió sobre la cultura catalana de l'Humanisme i el Renaixement té un punt d'inflexió en el treball «Defensa de la pròpia tradició davant d'Itàlia al segle XVI». El text, que va ser la lliçó que va presentar en el concurs per accedir a la càtedra de literatura catalana moderna de la Universitat de Barcelona, va ser publicat a la *Miscel·lània Joan Fuster*, impresa el 1991, un any abans de la mort del savi de Sueca. Eulàlia Duran hi presenta una aparent paradoxa, comuna d'altra banda a la majoria de la intel·lectualitat europea: el desig d'emulació de l'humanisme italià i, alhora, el rebuig de l'"orgull" dels seus intel·lectuals, que se sentien hereus d'un llegat més antic i superior. En aquesta línia, Duran analitza determinades respostes "patriòtiques", com ara la vindicació de la mètrica d'Ausiàs Marc (per contrast a l'*endecasillabo* de Petrarca) o la credibilitat que es donà a les fabulacions pseudohistòriques d'Annio de Viterbo (Giovanni Nanni), sempre favorable a un passat llunyà i gloriós d'Hispania (i en particular de la València d'on provenien els papas Borja).

En una línia similar cal situar «Sobre la mitificació dels orígens nacionals catalans», que va ser el seu discurs d'entrada a la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Es-

tudis Catalans (1991). El text descriu les tres vies de creació d'una mitologia fundacional de Catalunya que es van desplegar tot al llarg dels darrers segles medievals i dels segles moderns: d'una banda, la bíblica, amb Tubal, fill de Jàfet i net de Noè, supervivent del Diluvi Universal; d'altra banda, la pretesa arrel etimològica de Catalunya, Gotolània, o terra dels gots i alans, que va ser defensada per alguns primers humanistes; i, finalment, la de la suposada primigènia reconquesta del país per part d'Otger Cataló i els Nou Barons de la Fama, difosa al segle xv amb la impressió de les *Històries e conquestes* de Pere Tomí, i radicalment qüestionada per les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell.

Uns anys abans, però, Eulàlia Duran ja havia reflexionat sobre aquesta qüestió a «Simbologia política catalana a l'inici dels temps moderns», el discurs que llegí en l'acte de recepció pública a la Reial Acadèmia de Bones Lletres (1987). En aquella ocasió, Duran analitzà algunes figures simbòliques o mitificades, com el Ratpenat, o l'Encobert, tot introduint una altra temàtica a la qual ha dedicat algunes agudes reflexions: el messianisme reial i la figura del monarca universal que havia d'assolir l'alliberament de Jerusalem i la creació del Regne de Déu a la Terra —un relat que l'entorn de Ferran el Catòlic va potenciar i capitalitzar.

El tema el va reprendre en altres treballs, com «Patriotisme i mil·lenarisme al segle xvi», publicat a la revista *Recerques* (1995), o «Profecia i revolta social al regne de València a l'inici del segle xvi» (1996), presentat en un congrés celebrat a Roma el 1994, i publicat dos anys més tard. També cal entendre en aquesta línia la publicació de *Profecia i poder al Renaixement. Texts profètics catalans favorables a Ferran el Catòlic*, editats amb Joan Requesens el 1997.

La majoria dels treballs esmentats, i encara alguns altres, van ser publicats en l'antologia de textos *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement* (2004), editats a cura de Maria Toldrà i amb pròleg de Josep Solervicens amb motiu de la seva jubilació. Cal esmentar també el volum col·lectiu *Itineraris. Nou estudis sobre la cultura al Renaixement*, editat per Eulàlia Duran i Maria Toldrà (2013), on Duran publicà el seu treball «L'Anticrist en el context de la Reforma (protestant) i la Contrareforma».

Però Eulàlia Duran ha donat també una gran importància a la recerca de base i a la catalogació de les fonts. En aquesta línia cal destacar especialment el projecte *Repertori de manuscrits catalans*, publicat en cinc volums entre 1988 i 2006, i la base de dades *Manuscrits Catalans de l'Edat Moderna* (MCEM), que en constitueix la continuació en format digital. En aquests projectes Eulàlia Duran ha comptat amb la col·laboració d'alguns dels seus deixebles, i en especial de Maria Toldrà.

Cal entendre en aquest context l'edició de l'*Obra Completa* de Miquel Batllori, que ella dirigí, amb la col·laboració de Josep Solervicens, i que s'ha saldat amb l'edició de vint volums entre els anys 1993 i 2004. L'empresa, que va comptar amb la participació entusiasta del mateix autor, ha permès recuperar i revisar els nombrosos estudis d'història cultural de Batllori, una obra sens dubte ingent i caracteritzada per la dispersió.

La producció intel·lectual i editorial d'Eulàlia Duran ha estat vinculada sempre al que podem qualificar com «la connexió valenciana». Aquesta relació estreta i continuada en el temps es pot singularitzar en dos noms propis. D'una banda, Eliseu Climent, editor de 3i4, l'editorial on Duran ha publicat una gran part dels seus treballs. I d'altra banda, Joan Fuster, amb qui sempre la uní una gran amistat, com es mostra en la correspondència tot

just publicada, i a qui Duran va dedicar una semblança biogràfica a l'Institut d'Estudis Catalans (2013).

En els darrers anys, Eulàlia Duran ha editat els epistolaris d'Agustí Duran i Sanpere i d'Hermínia Grau (encara en curs d'edició), però també d'altres persones amb qui estaven relacionats íntimament, com Lluís Nicolau d'Olwer, l'hellenista, professor de la Universitat de Barcelona i intel·lectual d'Acció Catalana Republicana que va ser ministre d'Economia de la República el 1931 i governador del Banc d'Espanya durant els anys de la guerra civil. Aquesta és una línia que manté oberta i que encara ens donarà algunes sorpreses.

Arribem, ara ja, al moment dels balanços. Penso que en aquest punt cal establir, si més no, tres elements de valoració. En primer lloc, cal destacar el paper pioner d'Eulàlia Duran com a dona historiadora. La generació de dones de la República havia excel·lit en molts àmbits, com el periodisme, la novel·la, la biblioteconomia, la pedagogia, la medicina o la filosofia. Però és difícil documentar treballs historiogràfics o etnogràfics publicats per dones en el decenni de 1930. En aquest punt, Eulàlia Duran s'erigeix com una autèntica pionera, juntament amb les també "joves" Carme Batlle (nascuda el 1931), Núria Sales (1933), Eva Serra (1942), Teresa Vinyoles (1942) i Josefina Roma (1944).

En segon lloc, Eulàlia Duran s'inscriu en un àmbit d'estudi que podem definir com a Història de la Cultura. Un espai, com ja va remarcar Miquel Batllori, mancat pròpiament d'estructures universitàries, la qual cosa n'imposa la dispersió entre diverses facultats i departaments (Història, Història de l'Art, Filologia de llengües modernes i clàssiques, Filosofia, etc.), i dificulta enormement l'establiment de contactes i certeses. I, encara, dins aquest àmbit, opta per normalitzar una regió maleïda: la d'una suposada «Decadència», entre la «Plenitud» medieval i la «Renaixença» contemporània, que havia relegat els segles moderns, en el millor dels casos, a objecte d'una observació displicent, o culpabilitzadora. Ben al contrari, els estudis d'Eulàlia Duran confirmen la modernitat i l'interès d'aquell període —com han assenyalat també, en els àmbits polític, social i econòmic, entre altres, els estudis de Pierre Vilar, Miquel Batllori, Eva Serra, Ernest Lluch, Antoni Simon, Albert Garcia Espuche i Joaquim Albareda.

Finalment, Eulàlia Duran ha optat pels Països Catalans com a marc de recerca i d'interpretació, una opció que és ben visible ja en la definició del marc de la seva tesi doctoral, i que ha tingut nombroses aportacions fins avui. Els Països Catalans s'erigeixen, doncs, no només com un espai lingüístic comú, sinó també com un àmbit social, polític i humà compartit.

Eulàlia Duran va obtenir el Premi Crítica Serra d'Or de Recerca 1983 per *Les Germanies dels Països Catalans*. Recentment ha estat guardonada amb el primer Premi d'Honor de la Història que atorga la revista *Sàpiens* (2022). Entremig, va obtenir la Creu de Sant Jordi, atorgada per la Generalitat de Catalunya, l'any 2006. Ara, la Institució de les Lletres Catalanes ha impulsat aquest homenatge, amb motiu dels seus noranta anys, al qual modestament m'hi he volgut sumar.